

ŞUMNU ŞERİF HALİL PAŞA CAMİ DUVARLARINA NAKŞEDİLEN HADİSLER

SELİME VEYSAL HASANOVA^a

Öz

Osmanlı döneminde Bulgaristan topraklarında yaklaşık 2356 cami-mescid inşa edilmiştir. Zamanla ecdat yadigârı pekçok cami yıkılıp yok edilirken, Şumnu şehrinin baştacısı Şerif Halil Paşa Cami (Tombul Cami) ise, kuruluşundan (1744) günümüze fonksiyonelliğini devam ettirmektedir. Söz konusu caminin duvarlarında yer alan hadisler hâlâ orijinalliğini korumaktadır. Bu makalede ilgili hadislerin değerlendirmesini yaparak sıhhat durumlarını ve temel hadis kaynaklarındaki yerlerini tespit etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Şumnu, Şerif Halil Paşa Cami, Tombul Cami, Hadis.

THE HADITHS PORTRAYED ON THE WALLS OF SHERIF HALİL PASHA MOSQUE IN SHUMEN

Abstract

Approximately 2356 mosque-masjids were built in the territory of Bulgaria during the Ottoman period. While many mosques were destroyed and abolished in the course of time, Sherif Halil Pasha Mosque (Tombul Mosque), the crown of Shumen city, has been functioning since its foundation (1744). The hadith texts on the walls of the said mosque still preserve their originality. In this article, we tried to determine the status of precision and the place of them in basic hadiths by evaluating the related hadiths.

Key Words: Shumen, Sherif Halil Pasha Mosque, Tombul Mosque, Hadith.

Giriş

Osmanlı Devleti XIV. yüzyılda hâkimiyeti altına aldığı Balkanlar'da yaklaşık 550 yıl hüküm sürmüştür. Bu dönemde Osmanlı kültürel mirasını da buralara taşıyarak derin izler bırakmıştır. Osmanlı'nın dînî mimarisi İslâm kültürü doğrultusunda gelişmiştir. Bugün Balkan coğrafyasında Osmanlı idaresinde yapılıp günümüze kadar ayakta kalan cami, medrese, han-hamam, köprü, saat kulesi gibi anıtlar bu kültürün zenginliğini gözler önüne sermektedir. Osmanlı hakimiyetinden sonra bağımsızlığını ilan eden Bulgaristan coğrafyasında ecdat yadigârı mimarî eserlerden bir kısmı tarihe meydan okurcasına hâlâ dimdik ayakta kalmaya devam etmektedir.

Araştırmalar Devlet-i aliyye'nin sadece Balkanlar'da 15.787 mimarî yapı inşâ ettiğini ortaya koymaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri*

^a Öğr. Gör., Sofya Yüksek İslâm Enstitüsü
(selimehasanova@gmail.com)

adlı eserinde verdiği bilgiye göre sadece Bulgaristan'daki yapıtların sayısı 3399 dur. Bu sayı 2356 cami-mescid, 142 medrese, 273 mektep, 174 tekke, han, hamam, türbe, köprü, kervansaray, kütüphane gibi sanat eserlerinden oluşmaktadır. Ancak ne acıdır ki bunların günümüze kadar çok az bir kısmı ayakta kalabilmiştir. Ayakta kalanların da ihmal ve bakımsızlık nedeniyle kendi kaderlerine terk edildikleri ya da bir daha geri alınmamak üzere Bulgaristan Kültür Bakanlığı tarafından dinler müzesine dönüştürüldüğü görülmektedir. Kanunî döneminde inşâ edilen Eski Zağra'daki Hamza Bey Camii ve Sofya'daki Sadrazam Mahmud Paşa (Büyük) Camii bunun açık örneklerindedir. Bir garâbettir ki, 2004 yılında başlayan Şumnu'daki Şerif Halil Paşa Camii restorasyon çalışmaları henüz bitirilebilmiş değildir. Aynı şekilde Razgrad şehir merkezinde bulunan maktül İbrahim Paşa Cami, Karlovo'daki Kurşun Cami, Köstendil'deki Fatih Sultan Mehmet Cami bakımsızlık ve müslümanlar tarafından sahiplenilememesi nedeniyle zamana yenik düşmek üzeredirler.

Osmanlı devleti sırf dînî vecibelerin yerine getirilmesi için fethettiği topraklarda cami, mescid, medrese ve diğer müesseselerin inşâsıyla yetinmemiş, onların göze hitap etmeleri açısından süs ve dekorasyonuna da ayrı bir önem vermiştir. Cami tezyinatlarında sıkça rastlanan metin türlerinin başında âyet ve hadisler gelmektedir. Genellikle camiler başta olmak üzere Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sözlerine; medrese, zaviye, kütüphane, türbe gibi İslâm mimarisinin her çeşidinde rastlamak mümkündür. Bu tür sözler sadece o eseri süslemek amacıyla nakşedilmiş değildir, aynı zamanda bunlarda verilen mesajlar o toplumun hafızasına da kazınmıştır. Zira camiler müslümanların toplanma yeri olmaları hasebiyle bu mekânlarda pek çok hadis insanların nazarı dikkatine sunulmuştur. Ekseriyetle buralarda yer alan hadisler daha çok mescid yapmayı teşvik etmek, namazın dinin temeli olduğunu hatırlatmak, insanlara faydalı olmak, Allah'tan dünya ve âhirette hayır kapılarının açılmasını istemek gibi muayyen konuları içermektedir.¹

Bu makalemizde Bulgaristan'ın Şumnu şehrinde bulunan ve halk arasında Tombul Cami olarak bilinen Şerif Halil Paşa Cami duvarlarında yer alan hadislerin metnine, çevirisine ve kaynaklarına değinmeye çalışacağız.

1. Şerif Halil Paşa Cami

Halk arasında Tombul Cami olarak bilinen Şerif Halil Paşa Camii XVIII. yüzyılın ortalarında, 1744 yılında Şerif Halil Paşa² tarafından Şumnu'nun Çömlekçiler mahallesinde

¹ Tatlı, Bekir, "Türk-İslâm Mimarisinde Yazılı Süsleme Ve Hadis Kullanımı", *1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu (Diyanet İşleri Başkanlığı- Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)*, İstanbul, Türkiye, 2-5 Ekim 2012, s. 218-219.

² Şumnu bölgesinde yetişen Şerif Halil Paşa, Ali ağanın oğludur. Damad İbrahim Paşa devrinde yaşamış ve onun Arapça ve Farsça'dan tercüme için kurduğu 30 kişilik heyetin içinde görev almıştır. Bununla birlikte devletin önemli kademelerinde görev yapmıştır. Keskiöglü, Osman, "Şumnu'lu Şerif Halil Paşa Vakfiyesi", *Vakıflar dergisi*, İstanbul 1985, sy. 19, s. 25.

inşâ edilmiştir.³ Kuruluşundan bu yana Bulgaristan topraklarında en iyi muhafaza edilen camilerden biridir.

Kare planlı olan cami kubbe ile örtülüdür. Kubbenin etrafı sekiz adet kubbeli payanda kuleleriyle çevrilidir. Bu payanda kulelerinin aralarında ve arkalarında pilastırlar bulunmaktadır. Kubbeye geçişler dilimli tromptur. Caminin girişinde dört adet mermer sütun üzerine oturtulmuş beş kubbeli son cemaat kısmı bulunmaktadır. Kırk metre yüksekliğindeki tek şerefeli zarif minare caminin batı tarafında yükselmektedir. Mihrab duvarında Mekke ve Medine levhaları yer almaktadır. Caminin iç süslemelerinde kullanılan barok motifleri Lâle devrini yansıtmaktadır. Natüralist üslupta işlenmiş çiçek, kıvrık dal, yaprak, stilize palmet ve rumilerden oluşan düzenlemelerde kırmızı, mavi, lacivert, kiremit kırmızısı, kahverengi, açık yeşil, turuncu, sarı, kobalt mavi renkler kullanılmış, bunların araları da hat örnekleriyle bezenmiş olup, süslemeler adeta sanat ve estetiğin birleştiği bir bahar mevsimini andırmaktadır. Ziyaretçileri etkileyen süslemeler pencere üstlerindeki kemerlerde, pencere çevrelerinde ve kubbe içlerindedir.⁴ İbadete ve ziyarete açık olan cami uzun yıllardan bu yana onarılmayı beklemektedir ki, bu noktada da oldukça mesafe alındığı ama bunun yetersiz olduğu ortadadır.

2. Şerif Halil Paşa Cami Duvarlarına Nakşedilen Hadisler

Cami duvarlarını süsleyen nefis hat örnekleri sadece hadislerden ibaret değildir. Dolayısıyla biz konu bağlamında sadece mevcut olan hadislerle yetineceğiz. Hadislerin sıralanması kible duvarının sağından soluna doğru seyrettiği görülmektedir. Peygamberî sözlerin tamamı pencerelerin üst kısmında, dörtgen çerçeveler içinde, siyah zemine bronz renkle kaydedilmiştir. Çerçevelerin etrafı sarı konturlarla çevrilmiştir. Sırasıyla Şerif Halil Paşa Camiinde yer alan hadis rivâyetleri:

قال النبي صلى الله عليه و سلم بشر المشائين في الظلم إلى المساجد بالنور التام يوم القيامة

³ Keskiöglü, "Şumnu'lu Şerif Halil Paşa Vakfiyesi", s. 25.

⁴ Konuk, Neval, "Şerif Halil Paşa Külliyesi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, , c. 38 , Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 583; İbrahimgil, Mehmet Zeki - Keleş, Hamza, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri II*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2016, s. 1126.

وَجْهَهُ دِينَكُمْ الصَّلَاةُ فَلَا تَشِينُوهَا

“Dininizin yüzü namazdır, onu lekelemeyin.”

Bu rivâyet muteber hadis kaynaklarında yer almamaktadır. Araştırmalarımıza rağmen başka kaynaklarda da tespit edilememiştir.

إِنَّ تَرَهَّبَ أُمَّتِي الْجُلُوسُ فِي الْمَسَاجِدِ أَنْتَظَرَ الصَّلَاةَ

“Ümmetimin uzlette olanı (kendini ibadete vereni) mescitte oturup namazı bekleyendir.”¹⁰

Bu ibare meşhur ve muteber hadis kaynaklarında geçmemekle beraber bu şekliye sadece İbn Mubârek tarafından *Zühd ve'r-Rekâik*'de rivâyet edilmiştir. Ancak hadisin isnadında bulunan Raşid b. Seid ile İbn En'am'ın zayıf raviler oldukları ve dolayısıyla da hadisin zayıf olduğu belirtilmiştir.¹¹

خَيْرَ الْبِقَاعِ الْمَسَاجِدُ ، وَخَيْرَ أَهْلِهَا أَوْلُهُمْ دُخُولًا ، وَآخِرُهُمْ خُرُوجًا ،

“Yerlerin en hayırlısı mescidlerdir. Cami ehlinin en hayırlısı ilk giren ve son çıkandır.”

Metni bu şekliyle kaynaklarda bulamadık. Ancak ilk kısmı Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-Evsat*'ında ve İbn Hibbân'ın *Sahih*'inde yer almaktadır. Müslim'deki rivâyet *إِنَّ خَيْرَ الْبِقَاعِ الْمَسَاجِدُ أَحَبُّ الْبِلَادِ إِلَى اللَّهِ* şeklinde. Hakim'in *Müstedrek*'inde ise *إِنَّ خَيْرَ الْبِقَاعِ الْمَسَاجِدُ* olarak geçmektedir.¹²

İbn Hibban'ın *Sahih*'ini tahkik eden Şuayb Arnaûd, rivâyetle ilgili olarak şunları ifade etmiştir: “İbn Ömer'in hadisi hasen hadistir. Şahidi durumundaki Ebû Hureyre hadisi İbn Ömer'in hadisini güçlendirmiştir.”¹³

Hakim, *Müstedrek*'inde hadisin bir önceki hadise şahid olduğunu belirtmiştir.

¹⁰ İbn Mubarek, *Zühd ve'r-Rekâik* (thk.) Habiburrahman A'zami, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut-1971, VI, 253.

¹¹ İbn Mubârek, *Zühd ve'r-Rekâik*, (thk.) Ahmed Ferîd, Dârü'l-Mi'rac ed-Devliyye, Riyad-1995/1415, VI, 641.

¹² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, VII, 68; İbn Hibbân, *Sahih*, I, 147; Müslim, Mesacid, 288.

¹³ İbn Hibbân, *es-Sahih*, (thk. Şuayb el-Arnaûd), Beyrut, 1408/1988, IV, 476.

Yukarıdaki değerlendirmelerden hareketle camilerin en hayırlı/faziletli yerler olduğunu vurgulayan bu tür rivâyetlerin en azından hasen hadis mertebesinde olduğu anlaşılmaktadır.

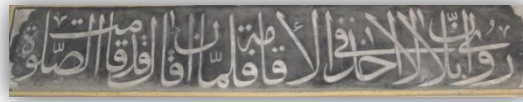
قال عليه السلام الأئمة ضمناء والمؤذنون منار فارشد الله الأئمة وغفر للمؤذنين

Rasûlüllah buyurdular ki “İmamlar, kollaayıp gözeten, müezzinler de aydınlık veren kişilerdir. Allah imamlara doğru yolu gösterecektir, müezzinleri de bağışlasın.”

Her ne kadar metin cami duvarına bu şekilde nakşedilmiş olsa da kaynaklarda “المؤذنون أمناء والأئمة ضمناء ارشد اللهم الأئمة وغفر للمؤذنين” biraz farklı geçtiği görülmektedir.¹⁴ Benzer ifadelerle de Abdurrazzak, Ahmed b. Hanbel, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Huzeyme, İbn Hibbân tarafından nakledilmiştir.¹⁵

Nafi b. Süleyman < Muhammed b. Ebî Salih < babasından < Hz. Aişe şeklindeki isnadını veren Tirmizî, bu hadisin Ahmed b. Hanbel ve Beyhakî'nin rivâyet ettiğini ve Ebû Zür'a'dan da duyduğuna göre Salih'in Ebû Hureyle'den naklettiği hadis Ebû Salih'in Hz. Aişe'den naklettiği hadisten daha sahih olduğunu vurgulamıştır.

Yapılan değerlendirmelerden hareketle, Şumnu Şerif Paşa Cami duvarlarında yer verilen bu rivâyetin kitabede geçtiği şekliyle olmasa da benzer ifadelerle diğer kaynaklarda da yer aldığı ve bu farklılıkların anlam kaybına sebep olacak nitelikte olmadığı anlaşılmaktadır.

روى أن بلالاً أخذ في الأقامة فلما أن قال قامت الصلاة قال عليه السلام إنه أمرٌ خيرٌ وإدامها

Rivâyet edildiğine göre “Bilâl kamet getirirken, kad kâmeti's-salâ dediği anda Allah Rasûlü şöyle demiştir: “Allah, onu (namazı) ikame etsin ve devamlı kılsın.”¹⁶

¹⁴ Ali el-Mutteki, *Kenzu'l-ummâl* 7/686; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VII, 176; Abdurrazzak, *Musannef*, I, 477.

¹⁵ Abdurrazzak, *Musannef*, I, 477 (No: 1838, 1839); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 232 (7169), 284 (No: 7805), 382 (8958), V, 260 (No: 22292); Ebû Dâvûd, *Salât*, 32; Tirmizî, *Salât*, 39; İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 15 (No: 1528), 16 (No: 1531); İbn Hibbân, *Sahîh*, IV, 559 (No:1671), 560 (No: 1672).

¹⁶ Ebû Dâvûd, *Salât*, 36; Beyhakî, *el-Kebîr*, I, 605.

Bu lafızlarla hadis Ebû Dâvûd ve Beyhakî'nin *el-Kebîr*'inde yer almaktadır.¹⁷

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inde yer verilen değerlendirmede hadisin isnadının zayıf olduğu ve isnatta yer alan Muhammed b. Sabit ve Şehr b. Hevşeb de zayıf raviler oldukları belirtilmiştir.¹⁸

لا يردُّ الدعاء بين لأذان والإقامة

“Ezan ile kamet arasında yapılan dua geri çevrilmez.”¹⁹

Hz. Muhammed (s.a.v.) ümmetine olan şefkat ve merhametinden dolayı duaların çok kabul edildiği vakitleri bizlere haber vermiştir. Zira usul ve adabına uygun olarak, fiili duanın hakkı verildikten sonra dua edildiği zaman dua kabul olur ve bunun faydası dünya ve ahirette görülür. Bu muayyen vakitlerden biri de ezanla kamet arasındaki zaman dilimidir. Bu ihsanın önemini vurgulamak amacıyla kaynaklarda hem özet hem de ayrıntılı açıklamalar mevcuttur.²⁰ Söz konusu hadis bu lafızlarla sadece Ebû Dâvûd'ta yer almaktadır. Tirmizî'deki rivâyet ise *لا يردُّ الدعاء* şeklinde olup “hasen-sahih” olarak değerlendirilmektedir.

المؤذنون اطول الناس اعناقاً يوم القيامة

“Müezzinler, kıyamet günü insanların en uzun boyunluları olacaklardır.”²¹

Müezzin-kayyimlik onurlu bir görevdir. Ezan-ı Muhammedî, inanmayanları dine, inananları ibadete, cemaat olmaya ve bir araya getirmeye davettir. Müezzinler, Allah'ın kendilerine bir mevhibe olarak bahşettiği nefesle, İslâm'ın yüceliğini haykırmaktadırlar. Söz konusu hadis bu lafızlarla Aclûnî'nin *Keşfu'l-Hafâ*'sında yer almaktadır. Ancak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde *ان* ile başladığı anlaşılırken, Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde hadisin ön kısmında *ألا ترضى* kelimeleri bulunmaktadır.

Aclûnî, bu hadis hakkında başka kaynaklara da atıfta bulunarak rivâyetin sahih olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla bu kitabede geçen hadis ufak lafzi farklılıklarla meşhur ve mutemed hadis kaynaklarında yer almaktadır. Rivâyetin sahih olduğu anlaşılmıştır.

¹⁷ Ebû Dâvûd, *Salât*, 36; Beyhakî, *el-Kebîr*, I, 605.

¹⁸ Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, (thk.) Şuayb Arnaud-Muhammed Kemal Karabellî, *Daru'r-Risaleti'l-Âlemiyye*, 1. bs, Beyrut-1430/2009, c. I, s. 396.

¹⁹ Ebû Dâvûd, *Salât* 35; Tirmizî, *Salât*, 44, *De'avât*, 128.

²⁰ Tirmizî, *De'avât*, 129; Ebû Dâvûd, *Salât*, 35.

²¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 95; Müslim, *Salât*, 14; İbn Mâce, *Ezan*, 5; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 291; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 3

Sonuç

Makalemizde tarihin müessif dönemlerine şahit olan bir Osmanlı camisinde mevcut hadis rivâyetlerini irdeleyip anlamaya çalıştık. Bu doğrultuda hadislerin teknik açıdan değerlendirilmesi yanında, sıhhat durumları ve temel hadis kaynaklarındaki yerlerini tespit etmeye gayret ettik. Eskilerden günümüze kadar uzanan gelenek ve uygulamalara bakıldığında, cami mimarisinde âyetlerden sonra en sık kullanılan yazı türünün hadisler olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar bazı rivâyetlerin sıhhat durumu sıkıntılı görünse de hadislerin cami duvarlarına nakşedilmelerindeki amacın dikkate şâyân olduğu kanaatindeyiz. Nitekim okuma-yazma kültürünün henüz yaygın olmadığı ve imkânların kısıtlı olduğu bir zaman diliminde belirli düsturlar inananların dikkatine sunulması - kısmen de olsa - eğitilip terbiye edilmelerinin amaçlandığını anlamak zor değil. Tarih boyunca cami kapılarının üzerlerini, pencere alınlıklarını ve duvarlarını süsleyen hadisler, sadece estetik güzellik kazandırmakla kalmamış, ahlâkî ve terbiye edici olmaları hasebiyle başta edilmişlerdir. Seçilen hadislere baktığımızda mekan ile uyum içinde oldukları göze çarpmaktadır. Bazen hadisin tamamı, bazen de sadece bir kısmı verilmiştir. Metinlerde vurgu ağırlıklı olarak, mescidlerin ve namazın ehemmiyetine yöneliktir. Bunun yanında - birlik - beraberlik ve toplumda kardeşliği ihdas etmeyi, ümitsizliği ortadan kaldırmayı amaçlayan içeriğe sahip hadislerin de tercih edildiği görülmektedir. Daha da önemlisi, bu hadislerin mânâsına muttali olup künhüne varanların aynı amaç doğrultusunda bu ulvî ilkeleri hayata taşıdıklarına da tarih tanıklık etmektedir.

Buraya kadar yaptığımız değerlendirmeler neticesinde vardığımız sonuç şu ki, Bulgaristan topraklarında ayakta kalan Şumnu şehrindeki meşhur Şerif Halil Paşa Caminin eşsiz mimarisinde yer alan hadislerin bir bütün olarak insicam arz ettikleri ve gelişigüzel seçilmedikleri anlaşılmaktadır. Asırlar boyu gözlemlere ve gönüllere sürûr verecek hadislerin seçimini yapan umerâ, ulemâ ve hattatlar hiç şüphe yok ki, Hz. Peygamber (s.a.v)'in mübarek ağzından dökülen sözleri sadece kitaplara değil, duvarlara, taşlara, ahşaplara hakketmek suretiyle onları hayatın merkezinde oturtmuşlardır. Ayrıca hadisleri yaşatma gayreti içerisinde önemli hizmetleri olan ecdadımızın zaman zaman hadis tekniği ve kaynakları açısından sağlıksız görünen rivâyetleri kullanmalarında her halükârda art niyet aranmamalıdır. Kaldı ki dönemin şartları, gereksinimleri, idarecilerin ufku, âlimlerin havsalası ve mütâlaaları bilinmeden nihâf görüş bildirmek isabetli olmaz. Dolayısıyla gerek medeniyetlerin inşâsında gerek kültürlerin gelişimi ve muhafazasında gerçekleştirilen icraatlar kendi dönemi ve şartları içerisinde değerlendirilmelidir.

Kaynakça

Abdurrazzak b. Hemmam, *Musannef*, Mektebetu'l-İslâmiyye, Beyrut-1403.

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-Hafâ*, (thk.) Yusuf b. Mahmud, Mektebetü'l-İlmi'l-Hadis, Dimeşk-2001.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut-1421/2001.
- Ali el-Muttekî, *Kenzu'l-ummâl fi Süneni'l-Akval ve'l-Ef'âl*, 5. Baskı, Müessesetü'r-Risale, 1401/1981.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1982.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Huseyn b. Ali, *Şuabu'l-Îmân*, Daru'l-Kutub el-İlmiyye, Beyrut.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl, *el-Câmiu's-sahîh*, Daru's-Selâm, Riyad.
-----, *et-Târîhu'l-Kebîr*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Haydarabad-1362.
- Dârimî, Abdullah b. Abdurrahman, *es-Sünen*, İstanbul-1981.
- Ebû Nuaym el-İsfehâni, *Hilyetü'l-evliya ve tabakatü'l-asfiya*, Matbaatü's-Saade, Kahire-1979.
- Hâkim en-Nîsâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü'rî, *Müstedrek*, (thk. Hamdi Demirdaş Muhammed, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke-2000.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *el-Musanneffi'l-ehâdis ve'l-asar*, (thk.) Saîd Lehham, Dârü'l-Fikr, Beyrut-1994.
- İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed b. Hibban b. Ahmed el-Bustî, *Sahîh*, (thk.) Şuayb el-Arnaut; Hüseyin Esed, Müessesetü'r-Risale, Beyrut-1414/1993.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî en-Nîsaburî, *Sahîh*, (thk.) Muhammed Mustafa A'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmi, Beyrut-1424/2003.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, Daru's-selâm, Riyad.
- İbn Mübarek, Ebû Abdurrahman Abdullah b. Mübarek Abdullah b. Mübarek, *Zühd ve'r-Rekâik*, (thk.) Ahmed Ferîd, Dârü'l-Mi'rac ed-Devliyye, Riyad-1995/1415.
- İbrahimgil, Mehmet Zeki, "Bulgaristan'daki Türk Eserlerinde Duvar Süslemelerinden Örnekler", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sy. 43, ss.107-115.
- İbrahimgil, Mehmet Zeki – Keleş, Hamza, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Vakıf Eserleri Envanteri II*, DİBY, 1. Baskı, İstanbul 2016.
- Keskioglu, Osman, "Şumnu'lu Şerif Halil Paşa Vakviyesi", *Vakıflar Dergisi*, sy.19, İstanbul 1985, ss. 25-30.
- Kiel, Machiel, *Bulgaristan'da Osmanlı Dönemi Kentsel Gelişimi ve Mimari Anıtlar* (çev.) İlnur Kolay, Kültür Bakanlığı, Ankara 2000.
- , "Şumnu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 227-230.

- Konuk, Neval, "Şerif Halil Paşa Külliyesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, ss. 583-584.
- Köksal, Osman, *XIX. Yüzyılda Bir Osmanlı Ordugâh Kasabası Şumnu*, Ankara 2006.
- Kuzâî, Ebu Abdullah Muhammed b. Selame b. Ca'fer, *Müsnedu's-Şihab*, (thk.) Hamdi Abdülmecid Selefî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut-1985/1405.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, Daru's-selâm, Riyad.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünen*, Daru's-selâm, Riyad.
- Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfî, *Câmiu's-Sagîr Muhtasarı, Tercüme ve Şerhi*, (çev.) İsmail Mutlu-Şaban Döğen-Abdulaziz Hatip, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul 1996.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemu'l-evsat*, (thk.) Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân, Mektebetü'l-Maârif, Riyad-1416/1995.
- , *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (thk.) Hamdi Abdülmecid Selefî, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, Beyrut-1405/1985.
- Tatlı, Bekir, "Türk-İslâm Mimarisinde Yazılı Süsleme Ve Hadis Kullanımı", *1. Ulusal Cami Mimarisi Sempozyumu* (Diyanet İşleri Başkanlığı- Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi), İstanbul, Türkiye, 2-5 Ekim 2012, ss. 203-228.
- Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *Müsned*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 1985.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), *el-Câmi'u's-sahîh*, Daru's-selâm, Riyad.

Şumnu, Şerif Halil Paşa (Tombul) Cami

Şumnu, Şerif Halil Paşa (Tombul) Cami

Şumnu, Şerif Halil Paşa (Tombul) Cami iç görünüm

Şumnu, Şerif Halil Paşa (Tombul) Cami, iç görünüm

Şumnu, Şerif Halil Paşa (Tombul) Cami, pencere alınlığı, detay

Şumnu, Şerif Halil Paşa (Tombul) Cami, pencere alınlığı, detay

Şumnu, Şerif Halil Paşa (Tombul) Cami, iç görünüm, detay

Şumnu, Şerif Halil Paşa (Tombul) Cami, iç görünüm, detay